

Tartu Ülikooli arheoloogiakogud: minevik ja olevik

PhD ANDRES TVAURI

TÜ Ajaloo ja Arheoloogia Instituut, arheoloogiakabinet

PhD HEIKI VALK

TÜ Ajaloo ja Arheoloogia Instituut, arheoloogiakabinet

Arheoloogilised kogud on Eesti vanema ajaloo uurimise peamine allikmaterjal, neil rajaneb teadmine Eesti ajaloost alates kiviaja algusest kuni muinasaja lõpuni. Ka keskaja ja varauusaja ajaloo kohta on arheoloogiakogud väga oluline allikas: eestlastest maarahva elu kohta keskaegsed kirjalikud teated peaaegu puuduvad, kui jätta mainimata Põhja-Eesti asustuslugu kajastav „Taani hindamisraamat”, talurahva mõisakoormisi puudutavad andmed ja külade ning teise asustusüksuste mainimised kirjalikes allikates. Enamik informatsiooni maarahva keskaegse argielu ja kultuuri kohta pärineb arheoloogilistest allikatest. Eesti linnade keskaegsetest arhiividest on säilinud vaid Tallinna linnaarhiiv; teiste linnade kohta on kirjalike andmete hulk kuni 16. sajandini väike või olematu. Ka varauusaja puhul lisavad linnade kultuurkihist pärit leiud linnaelu kohta rohkesti teavet. Kirjalikes allikates mitte kajastuvat informatsiooni kannavad endas arheoloogilised inim- ja loomaluud: esimesed inimese kui füüsilise olendi, teised loomakasvatuse ja -kasutuse ajaloo kohta. Palju informatsiooni mineviku elukeskkonna kohta sisaldavad ka arheoloogilisest kontekstist pärit pinnaseproovid. Arheoloogiakogudeta pole mõeldav ei konkreetsete muinas- ja

keskaega puudutavate üksikküsimuste käsitlemine ega üldkäsitluste koostamine.

Tartu Ülikooli arheoloogiakogud kujutavad endast osa rahvuslikust kultuuripärandist, mis omakorda on osa Läänemere ruumi, Euroopa ja inimkonna kultuurivaramust. Eesti arheoloogiakogude ajalugu on suures osas seotud Tartu Ülikooliga, s.t arheoloogia ajaloo Tartu Ülikoolis.¹ Tartu Ülikooli arheoloogiakogud on Eestis vanima algupäraga ja nende pinnalt tekkinud Tallinna Ülikooli Ajaloo Instituudi arheoloogiakogude järel suuruselt teised.

Kogude tekkelugu: Õpetatud Eesti Selts ja Isamaaliste Muististe Keskmuseum

Eesti muuseumisidusate arheoloogiakogude algus on seotud Tartu Ülikooliga. Kui jätta kõrvale üksikute harrastuskogujate väikesed varasemad erakollektsioonid ja Carl von Morgensterni rajatud, antiikkultuuri pärandit kajastavad klassikalise muinasteaduse kogud, siis kujunes Eesti esimene suurem arheoloogiliste esemete kogum 1838. aastal Tartus loodud Õpetatud Eesti Seltsi (*Gelehrte Estnische Gesellschaft*) juurde. Juba seltsi põhikiri nägi ette „eesti” muuseumi loomise. Õpetatud Eesti Selts (ÕES) asutaski peagi oma muuseumi ja arhiivi, mille aluseks said E. P. Körberi kogu ja A. L. W. Hupeli kollektsiooni jäänused.² Seltsi asutajad Fr. R. Kreutzwald, anatoomiaprofessor A. F. v. Hueck, kirikuõpetaja J. S. Boubrig jt. kaevasad mitmel kalmel, kust saadud leiud anti seltsi kogudesse. 1859. aastal koosnes ÕESI muinasesemete ja käsikirjade kollektsioon juba 7658 säilikut. Kuni 1860. aastani olid selle kogu hoiutingimused üpris kehvad: see asus eramaja kuuris.³

1843. aastal asutas Tartu Ülikooli ajaloo professor Fr. Kruse ülikooli juurde Isamaaliste Muististe Keskmuseumi (*Central-Museum*

¹ Valter Lang, Ain Mäesalu, Andres Tvauri, Heiki Valk, Aivar Kriiska, Marge Konsa, Mari Lõhmus, Ester Oras, Helena Kaldre, Martin Malve, *Arheoloogia lugu Tartu Ülikoolis 1920–2010* (Tartu Ülikooli ajaloo ja arheoloogia instituut, 2010).

² Richard Hausmann, „Überblick über die Entwicklung der archäologischen Forschung in den Ostseeprovinzen während der letzten fünfzig Jahre”, *Труды X Археологического съезда*, II (Рига, 1898), 1.

³ Lea Leppik, „Ewald Tobien – Vene Õiguse kaudu eestlaste ajaloo juurde”, *Ajalooline Ajakiri*, 2 (1999), 54.

vaterländischer Alterthümer). Pärast Fr. Kruse lahkumist ülikoolist 1853. aastal selle muuseumi väike kogu enam ei täienenud. Ka seda kogu, kus 1859. aastal oli 2533 eset,⁴ hoiti kehvades tingimustes ülikooli aula rõdul.⁵ 1860. aastal liideti ÕESI ja ülikooli Isamaaliste Muististe Keskmuuseumi arheoloogilised kogud ÕESI esimehe professor Ewald Tobieni (1811–1860) ettepanekul ühiseks Isamaaliseks Muuseumiks (*Das vaterländische Museum zu Dorpat*), kusjuures mõlemad asutused jäid oma kogude valdajaiks. Ühendamise järel paigutati muuseum 1861. aastal ülikoolile kuuluvasse majja Suurturu ja Rüütli tänava nurgal (praegu Raekoja pl 6), kus see paiknes kuni 1921. aastani.

1860. aastatest alates hakkas arheoloogiakogu kiiresti kasvama. Eriti palju uusi esemeid saadi juurde 1870. aastatel, mil muinsushuviline krahv Carl Georg von Sievers (1814–1879) kaevas peamiselt Põhja-Lätis mitut kalmet. Pärast kollektsioonide ühendamist tegi suure töö kogude korrastamisel joonistusõpetaja Hermann Eduard Hartmann (1817–1881), kes oli pikaajaline ÕESI kogude konservaatore (1857–1880). Tema koostatud ühendatud muuseumikogude illustreeritud kataloog, mis oli esimene seda laadi väljaanne Eestis, avaldati 1871. aastal.⁶ Selleks ajaks oli ÕESI muuseum suurim ja korrastatuim arheoloogiakollektsioon Baltimail.⁷ Enamik ÕESI kollektsiooni kuulunud esemetest olid tollal arheoloogilised leiud. Teine kogude kiirema kasvamise periood oli vahetult enne 1896. aastal Riias peetud X ülevenemaalist arheoloogiakongressi. Siis kaevati hulgaliselt muistiseid, et saada esemeid kongressi ajal korraldatud näituse jaoks.

Õpetatud Eesti Seltsi kollektsioon täienes kuni Esimese maailmasõjani. Aastatel 1914–1918 selts ei tegutsenud. 1918. aastal Sak-

⁴ *Ibid.*

⁵ Richard Hausmann, „Livländische archäologische Funde in der Ferne“, *Sitzungsberichte der Gesellschaft für Geschichte und Alterthumskunde der Ostseeprovinzen Russlands aus dem Jahre 1901* (Riga, 1902), 128.

⁶ Hermann Eduard Hartmann, H. E. 1871. *Das Vaterländische Museum zu Dorpat oder die Sammlungen der gelehrten estnischen Gesellschaft und des Central-Museum vaterländischer Alterthümer der Kaiserlichen Universität zu Dorpat, Verhandlungen der gelehrten Estnischen Gesellschaft zu Dorpat*, Band VI, Heft 3 und 4 (Dorpat, 1871).

⁷ Harri Moora, „Muuseum“, *Õpetatud Eesti Selts 1838–1938. Lühike tegevus-ülevaade* (Tartu, 1938), 53.

sa armee Tartust lahkumise või sellele järgnenud bolševike võimu ajal läks kaduma osa väärtuslikematest müntidest,⁸ kuid muud kogud säilisid kadudeta.

Tartu Ülikooli Arheoloogia Muuseum 1920.–1930. aastatel

1921. aastal loodi Tartu Ülikooli arheoloogia õppetooli juurde omaette uurimis- ja tugiüksusena Arheoloogia Kabinet ning varasema Isamaalise Keskmuuseumi kogude alusel Arheoloogia Muuseum.⁹ Viimaste raames deponeeriti ülikooli kogudesse ka Õpetatud Eesti Seltsi arheoloogilised kogud. 1921. aastal oli uues muuseumis 9983 eset.¹⁰ Arheoloogia Muuseumi kogudesse deponeeriti 1920. aastate esimesel poolel veel Eesti Rahva Muuseumi, 1919. aastal asutatud Tallinna Eesti Muuseumi ja osalt Kuressaare Muuseumi arheoloogilised kollektsioonid.¹¹ Arheoloogia Muuseumi kollektsioon oli suurim arheoloogiakogu Eestis ja kasvas kõige jõudsamini. 1931. aasta alguseks olid kogunenud muuseumikogud, mis sisaldasid 2742 peanumbrit¹² (umbes 20 000 eset) Eestist, osalt ka Lätist jm saadud muinasleide.¹³ 1937. aastaks oli esemete hulk juba 26 173.¹⁴ 1940. aasta aprilliks oli peanumbreid 3868.

Kollektsiooni asukohaks said Arheoloogia Kabineti ruumid Aia tänava õppehoones (nüüd Vanemuise tn 46). Esemed paigutati kapidesse ja vitriinidesse perioodide ja muistiselikide kaupa. Kogudes orienteerumiseks koostas Tartu Ülikooli esimene arheoloogiaprofes-

⁸ Erik Tender, „Õpetatud Eesti Seltsi mündikabineti tegevusest”, *Ajalooline Ajakiri*, 1 (1938), 46.

⁹ Suur- ja väiketähtede tarvitamisel on siinses artiklis lähtutud käsitletavas ajas kasutatud kirjapildist; seega on 1920. aastatest kuni 1950. aastateni kirjutati Arheoloogia Kabineti ja Arheoloogia Muuseumi nimi suurtähtedega. Nüüdisaja puhul (alates 1990. aastatest) on lähtutud õigekirjareeglite põhimõttest, et asutuste allüksuste nimed kirjutatakse väiketähtedega.

¹⁰ Richard Indreko, „Mõtteid tuleviku töökava kohta muinasteaduse alal”, *Eesti Rahvuslaste Klubid*, nr 5/6 (1937), 110.

¹¹ Harri Moora, „Meie arkeoloogilise uurimise seniseid saavutisi ja lähemaid ülesandeid”, *Ajalooline Ajakiri*, ½ (1930), 36.

¹² Ühe peanumbri all võib Eesti arheoloogiakogudes olla kas vaid üks ese (näiteks juhuleid) või siis kõik ühe muistise kaevamisel saadud leiud. Kuna ka alanumbreid on arheoloogilistele leidudele antud eri põhimõtete järgi, on leidude koguarv väga hinnanguline.

¹³ Moora 1930, 36.

¹⁴ Indreko 1937, 110.

sor Aarne Michaël Tallgren nii eesti- kui saksakeelse trükitud muuseumijuhi.¹⁵ Pärast Tallgreni tagasipöördumist Soome 1923. aastal hakkas Arheoloogia Muuseumi tööd juhtima Harri Moora. Muuseumile hangiti ka põhilised leidude konserveerimise vahendid.¹⁶ Kirjeldatud töö tulemusena oli Arheoloogia Muuseumis 1920.–1930. aastatel Eesti kõige paremini korrastatud ja täielikult kataloogitud arheoloogiakollektsioon. Suurema osa tööst kogudega tegi ära Marta Schmiedehelm, kes alates 1924. aastast oli Arheoloogia Kabineti ja Arheoloogia Muuseumi konservaator. Enne teda – aastatel 1923–1924 – oli sellel ametikohal lühemat aega olnud H. Moora.

Enamik uut leiumaterjali saadi Arheoloogia Kabineti oma kaevamiste kaudu. Alates 1925. aastast anti siia kui Eesti arheoloogia kesksesse varamusse üle ka muinasvarade kaitse seaduse põhjal riigile antud juhuleiud. 1939. aastal, kui baltisakslased Baltimaadest Saksamaa ja Nõukogude Liidu vahel sõlmitud salapakti järgi lahkusid, täienes kogu ka mõnede baltisakslaste erakogudega. Ümberasujad pidid need enne Saksamaale lahkumist loovutama muinsuskaitseaduse kohaselt Eesti riigile.

1920.–1930. aastatel oli materiaalsete võimaluste kasinuse tõttu arheoloogilisi leide võimalik eksponeerida vaid vähesel määral. Esimene väljapanek pandi üles Arheoloogia Kabineti ruumides juba 1923. aastal. Esimene avalik muinasteaduslik püsinäitus avati Eesti Rahva Muuseumis Raadil 1927. aastal püsiva etnograafianäituse sissejuhatava osana. Abiks arheoloogianäitusega tutvumisel koostas H. Moora põhjaliku näitusejuhi.¹⁷ 1936. aastal korraldati Tallinnas Eesti muinaslinnustel paari eelneva aasta kaevamiste tulemuste põhjal näitus „Muinas-Eesti”, mida käis vaatamas 25 000 inimest.¹⁸ Sel puhul oli H. Moora koostanud ka näitusejuhi.¹⁹ 1937. aastal oli sama näitus väljas Tartus.²⁰

¹⁵ Aarne Michaël Tallgren, *Tartu Ülikooli Arheoloogia Kabineti muuseumi juht* (Tartu, 1923); Aarne Michaël Tallgren, *Führer durch das Museum des Archäologischen Kabinets der Universität Dorpat* (Dorpat, 1924).

¹⁶ Moora 1930, 36.

¹⁷ Harri Moora, „Muinasteaduslike kogude juht”, *Eesti Rahva Muuseumi väljaanne*, 27 (Tartu, 1927).

¹⁸ Indreko 1937, 112.

¹⁹ Harri Moora, *Muinas-Eesti näituse juht* (Tallinn, 1936).

²⁰ Lembit Jaanits, „Muinasteadus Tartu Ülikoolis 1920–1940”, *Muinasaja Teadus*, 3 (1995), 33.

Okupatsioonide aeg 1940–1944

Nõukogude võim kuulutas 1940. aastal riigistatuks kõik seni seltsidele või sihtasutustele kuulunud muuseumid.²¹ Okupatsioonivõim nägi muuseumides nõukogude propaganda tööriista ja asus neis kiiresti ümberkorraldusi tegema. Tartu Ülikooli Arheoloogia Muuseum reorganiseeriti õppe-keskmuuseumiks, aga see ei muutnud tegevuse sisu. Kuigi alanud okupatsiooni olud olid ärevad, jätkasid ülikooli arheoloogid 1941. aasta kevadel välitööd. Töö Arheoloogia Muuseumis katkestas Saksamaa kallaletung Nõukogude Liidule. Saksa väed jõudsid Tartusse sama aasta juulis.

Ehkki Tartu kesklinn oli lahingutes tublisti kannatada saanud, säilisid arheoloogiakogud tervena. Saksa okupatsioonivõimud kõrvaldasid ülikoolist H. Moora ja määrasid tema elukohaks Tallinna, kus ta sai lühikeseks ajaks tööd endise Provintsiaalmuuseumi põhjal loodud Ajaloomuuseumi direktori kohusetäitjana. Arheoloogia Muuseum lahutati vormiliselt ülikoolist, kuid jäi oma endisse kohta ja jätkas Richard Indreko juhatusel tööd. Muuseumis jätkasid tööd ka M. Schmiedehelm ja Artur Vassar. Kuigi teadustöö tegemine ärevates sõjaoludes oli tugevasti pärsitud, täienes Arheoloogia Muuseumi kogu isegi 1942. ja 1943. aastal nii juhuleidudega kui ka ülikooli arheoloogide tehtud väheste kaevamiste käigus saadud kaevamisleidudega. 1944. aastal, kui Saksamaa olukord rindeil pidevalt halvenes, kerkis päevakorda ülikooli Arheoloogia Muuseumi kogude ja arhiivi päästmine nii Saksamaale evakueerimise kui ka võimalike sõjapurustuste eest. Enamik kogudest pakiti ja veeti laiali mitmele poole maale, peamiselt tugevate keldritega vanadesse mõisahoonetesse. Selline ettevaatusabinõu oli põhjendatud: 1944. aasta kevadsuvel tabas Arheoloogia Kabineti tööruumi lennukipomm, mis läbis nii lae kui ka põranda, kuid ei lõhkenud.²²

Ülikooli arheoloogiakogud 1944–1951

Sügisel 1944, kui rinne oli teist korda üle Eesti veerenud, asuti purustatud Tartu ülikooli ja selle allasutuste tegevust taastama. Enamjaolt kulus 1945. aasta sõja ajal eri kohtadesse evakueeritud kogude

²¹ „Eramuuseumide riigistamise seadus”, *Riigi Teataja*, 109, 1105 (1940).

²² Lembit Jaanits, „Nõukogude Eesti arheoloogia Tartu-periood”, *Muinasaja Teadus*, 1 (1991), 22.

tagasitoomiseks. Õnneks olid arheoloogiakogud elanud sõja üle vaid minimaalsete kaotustega. Vaadeldaval ajal täienesid ülikooli arheoloogiakogud peamiselt oma töötajate korraldatud kaevamiste leidudega.

Kuna Eesti Rahva Muuseumi hoone Raadil oli sõjas hävinud, avati esimene sõjajärgne esiajaloo ekspositsioon 1947. aastal ülikooli Arheoloogia Muuseumi ruumides. Näitus koosnes mõneteistkümnes vitriinis eksponeeritud esemetest ja nende kohal olevale seinapinnale paigutatud stendidest. Väljas oli ka vitriin kiviaegse luustikuga, millest kujunes näituse tõmbenumber.²³

Eesti suurim arheoloogiakollektsioon ei saanud aga enam kaua paikneda Tartus. Teaduste Akadeemia instituutide rajamise ja selles raamistuses Ajaloo Instituudi asutamise tõttu 1947. aastal anti sellele 1948. ja 1949. aasta jooksul üle ka ülikooli arheoloogiakogud, arhiiv ja raamatukogu, mis esialgu paiknesid oma senises asukohas. Sel puhul koostatud üleandmis-vastuvõtmisakti kohaselt kuulus arheoloogiakogusse tollal 51 412 säilikut.²⁴ 1950. aastal Tartu Ülikooli arheoloogia õppetool suleti ning Ajaloo Instituut viidi 1951. aastal Tallinna. Vanemuise tänava õppehoones paiknenud arheoloogianäitus suleti 1952. aastal. Ajaloo Instituudile antud arheoloogiakogud veeti 1952–1954 järk-järgult Tallinna ning paigutati Teaduste Akadeemia hoone Estonia pst 7 vestibüülidesse ja koridoridesse.²⁵ Ajaloo Instituudile anti üle ja Tallinna viidi ka arheoloogiaarhiiv ja -raamatukogu. Ülikoolile jäeti vaid õppetöös vajalik mustvalgete diaposiitivide komplekt. Niisiis on Tartu Ülikool andnud väga suure panuse ka TLÜ arheoloogiakogude kujunemisse. Nende kogude vanem osa ja liigendamissüsteem on loodud Tartus.

Ülikooli arheoloogiakogude taastamine 1990. aastatel

1990. aastate algul taastati Tartu Ülikoolis arheoloogia kui omaette eriala. Esimesed sammud selles suunas tehti aastatel 1990–1992, mil TÜ Eesti ajaloo kateedri alluvuses tegutses teadusliku uurimis-

²³ Vello Lõugas, „Arheoloogid ja muinsuskaitse 1947–1950”, *Muinasaja Teadus*, 1 (1999), 15.

²⁴ EAA, 5331-1-82.

²⁵ Jaanits 1991, 33.

töö eesmärgi silmas pidades loodud arheoloogialabor.²⁶ Laboris pandi alus ülikooli uuele arheoloogiakogule ning alustati arhiivi taastamist. Esimene sissekanne kolleksiooni pearaamatusse on tehtud 11. aprillil 1991. Esialgu täienes kogu Tartu ümbruskonnas tehtud inspeksioonreiside ja Lõuna-Eestis 1990. aastatel tehtud kaevamiste leidudega.

1993. aastal, pärast teadusprorektorile allunud laborite süsteemi lõpetamist Tartu Ülikoolis, viidi arheoloogialabor üle taasavatud arheoloogia õppetooli juurde ning taastati sellel pinnal ajaloolist järjepidevust silmas pidades arheoloogiakabineti tegevus (juhataja Heiki Valk). Aastatel 1991–1997 paiknes ülikooli uus väike leiukogu kabineti ruumides, mis asusid Jaani kiriku kõrval oleva silikaatmaja kahetoalises korteris (Lutsu 16–4). 1997. aastal koliti hiljuti valminud humanitaarteaduste õppehoonesse aadressil Lossi 3, mille keldrikorruse vabadesse ruumidesse rajati spetsiaalsed hoidlaruumid. Samas seati sisse metallesemete konserveerimislabor. Leidude seisundi hindamiseks osteti Maarjamõisa haigla traumatoloogiaosakonna vana röntgeniaparatuur ning soetati fotolaud leidude pildistamiseks. Uue maja teisele korrusele, samasse ruumiplokki arheoloogia õppetooli ja -kabineti muude ruumidega, said omaette toa arheoloogiaarhiiv ja raamatukogu. Arhiivi taastamisel olid sellesse kopeeritud Ajaloo Instituudi arhiivi kihelkonnakarpides leiduvad materjalid; jõudsasti oli lisandunud säilikuud ka edasise jooksva töö käigus. Ülikoolile anti Ajaloo Instituudist tagasi ka Eesti kihelkondade arheoloogiliste kirjelduste sõja ajal koostatud käsikirjalised turvakoopiad. Arheoloogia- raamatukogu taastamisel etendasid olulist osa Ferdinand Linnuse ja Vilma Trummali kogudest üle antud raamatud, samuti annetused Rootsi Ajaloomuuseumi ja Soome Muinsuskaitseameti raamatukogu dublikaatide kogust.

Tartu Ülikooli sõjaeelsete arheoloogiakogude kuuluvuse üle Ajaloo Instituudiga peetud läbirääkimiste kompromisslahendusena toodi 2000. ja 2001. aastal Tallinnast Tartusse tagasi Õpetatud Eesti Seltsi tsaariaegne arheoloogiakogu (2513 peanumbrit), milles leidub silmapaistvalt arvukalt ka Liivimaa kubermangu Läti-osa leide: nii

²⁶ Heiki Valk & Romeo Metsallik, „Ühest vaheetapist Tartu arheoloogia ajaloos”, *Stilus*, 4 (1993), 43–48.

liivlaste kui ka latgalite muistiseid. Seltsi kolleksiooni kuuluvad arheoloogilised hõbeesemed, samuti mündikogu jäid edasi Ajaloo Instituuti: seal on nad haaratud aktiivsesse teaduskäibesse, kuid Tartus seni vastavate valdkondade uurijad puuduvad. Peale selle deponeeris Tartumaa Muuseum 1999. aastal arheoloogiakabinetti põhiosa oma arheoloogilistest esemetest (225 peanumbrit, enamikus juhuleiud). Kabineti hoidlatesse paigutati deponeerituna ka osa Tartu Linnamuuseumi, Viljandi Muuseumi ja Valga Muuseumi arheoloogiakogudest.

Ülikooli arheoloogiakogud lähiminevikus ja praegu

Alates 1990. aastate algusest on Tartu Ülikooli arheoloogilised leiukogud pidevalt täienenud oma arheoloogide kaevamis- ja inspeksioonileidudega – keskmiselt sajakonna peanumbri võrra aastas. Väga olulist osa on kogude kujunemisel etendanud arheoloogiakabineti tehnik ja metallikonservaator Andres Vindi, kes on avastanud maastikuinspeksioonidel arvukalt uusi muistiseid ja kogunud sealt rohkesti juhuleide. Oma panuse kogude juurdekasvu on andnud ka arheoloogia õppetooli ja -kabineti töötajate arvu jõudus suurenemine. Kui 1990. aastate keskel oli töötajate arv 8 ja 2004. aasta lõpu seisuga oli tööil 12 inimest, siis 2012. aasta hilissügisel on töötajaid kokku 22 (suur osa neist osakoormusega üliõpilased). Kogud on täienenud ka 2012. aastal alanud rahvusvahelise europrojekti „Arheoloogia, võim ja ühiskond” välitööde raames: üks projekti ülesanne on arheoloogilised maastikuinspeksioonid ja varasemate arhiiviteadete kontrollimine 15 Ida-Eesti kihelkonnas. See töö hõlmab ka Rootsi-aegsetel kaartidel kajastuvate talukobarate lokaliseerimist maastikul ja nendega seotud kultuurkihilaikude ülesotsimist.

2012. aasta sügiseks sisaldab Tartu Ülikooli arheoloogiakogu leide kogu Eestist ja eri perioodidest, kokku ligi 2200 peanumbrit. Siiski mõjutab kogude geograafiat oluliselt ülikooli paiknemine: enamasti pärinevad arheoloogilistel inspeksioonidel saadud leiud Lõuna- ja Ida-Eesti maaruumist. Eesti teistest osadest on TÜ arheoloogiakogusse arvukamalt leide toonud ulatuslikumad maastikuinspeksioonid, mis on hõlmanud Lõuna-Harjumaad, Narva jõe äärseid

ja Hiiumaa kiviaja asulakohti ning Läänemere väikesaari – Kihnut ja Ruhnut. Tõsisemat tähelepanu on pälvinud veel Saarde, Häädemeeste ja Tori kihelkond. Tartust kaugemal on tehtud ka suuremaid arheoloogilisi probleem- ja päästekaevamisi: Tartu Ülikooli kogudes on leiud Keava linnamägede ja selle juures paiknevate asulakohtade (2003–2006), Jägala linnamäe ja asulakohtade (alates 2005), samuti Kukruse kalme (2009–2010) kaevamiselt saadud leiud.

Kui Tartu Ülikooli vana keemiahoone (Jakobi 2) renoveeriti filosoofiateaduskonna vajadust mööda, kolisid ülikooli arheoloogiaüksused – õppetool ja kabinet – 2011. aasta septembris uutesse ruumidesse hoone Toome-poolse tiiva teisel korrusel. Ülikooli arheoloogiakogud paigutati nüüd uutesse, märksa avaramatesse ruumidesse Jakobi 2 keldrikorrusel. Omaette hoidlad said nüüd peale leidudekogu ka osteoloogiakogu, arheoloogiliste loomaluude kogu ja loodusteaduslike abimaterjalide kogu. Tähtis uuendus kogude hooldamisel on omaette ruum kaevamistelt tulevate leidude puhastamise ja magasineerimise jaoks. Kui esemete leiuhooldlas leidub esialgu piisavalt kasvuruumi, siis osteoloogiliste ja zooarheoloogiliste kogude hoidlad on juba praeguseks jõudsasti täitunud: suuresti seni Ajaloo Instituudi luuhoidlates olnud ja Lõuna-Eestist pärit leidudega, mis ei kannu Ajaloo Instituudi peanumbrit. Ülikooli osteoloogiakogudest hõlmavad suure osa Tartu Maarja kiriku kalmistu päästekaevamistel 2010.–2011. aastal leitud luustikud, mille oli õnne ka pärast väljakaevamist ja karpidesse paigutamist jääda sama kalmistu piiridesse: uus luuhoidla paikneb Tartu Maarja kiriku kirikaia territooriumil. Aastail 2010–2012 on osteoloogilised, zooarheoloogilised ja loodusteaduslikud kogud süstematiseeritud, ümber pakendatud ja ülevaade neist on kantud andmebaasidesse. Neil kogudel on ka konkreetsed püsihoidlajad: osteoloogiakogudega tegeleb doktorant Martin Malve, zooarheoloogiliste kogudega doktorant Eve Rannamäe. Mõlema doktoritöö teema on otseselt seotud vastavate kogudega. Alustatud on loomaluude määramisel tugimaterjaliks oleva luude võrdluskogu loomisega. Loodusteaduslikud arheoloogiakogud, mida korrastab ja haldab magistrant Ragnar Saage, sisaldavad mitmesuguseid kaevamiste käigus saadud teaduslikke abimaterjale, peamiselt pinnase-, söe-, dendro- ja mör-diproove.

Jakobi 2 hoones olev suur uus arheoloogia laboriruum annab võimaluse kogusid konserveerida ja teha esemetega uurimistööd. Teadusaparatuuri nüüdisajastamise keskinfraprogrammi raames sisustatakse labor 2012. ja 2013. aastal uue teadusaparatuuriga. Hangitakse orgaanilisest ainest leidude ja arheoloogiliste tekstiilide konserveerimise seadmed (külmkuivati, vaakumlaud), samuti metallograafiaaparatuur ja osteomeetriliste mõõteriistade kompleks. Soetatavate laboriseadmete hulka kuuluvad käsispektromeeter ja täisdigitaalne röntgensüsteem. Uute uurimissuundadena arendatakse välja tekstiiliuuringud (doktorant Riina Rammo) ja metallograafia (magistrant Ragnar Saage). Tartu Ülikoolist on saanud Eestis ainus muinastekstiilide uurimise keskus. Viimaste aastate praktiline kogemus näitab, et kogud on etendanud väga olulist osa noorte spetsialistide esilekerkimisel: kogud on aidanud määratleda huvideringe ja nende olemasolu on aidanud seada konkreetseid sihte kitsamal erialasel spetsialiseerumisel.

Kuigi ülevaade Tartu Ülikooli arheoloogiakogudes leiduvast on internetis kättesaadav (www.arheo/ut.ee), on 2013. aasta tähtis ülesanne ajakohastada ülikooli arheoloogiakogusid hõlmav infosüsteem. Uus veebipõhine infosüsteem liidab ühtseks tervikuks arheoloogiakogude elektroonilise pearaamatu, leiukataloogid, arhiivi-, osteoloogiakogude ja zooloogiakogude ning loodusteaduslike kogude andmebaasid. Loodav infosüsteem ühildub TLÜ Ajaloo Instituudi arheoloogiakogude andmebaasiga, mis läbi saab võimalikuks teha üheaegseid päringuid mõlemast Eesti suurimast arheoloogiaandmebaasist. Teine suur andmekogu, mida arendatakse, on Eesti arheoloogilise kohainfo koondandmebaas, mis on seotud Eesti Kirjandusmuuseumi Eesti Rahvaluule Arhiivi kohapärimuse andmebaasiga ning Tartu Ülikooli looduslike pühapaikade keskuses loodava looduslike pühapaikade andmebaasiga. See andmekogu võtab kokku arheoloogiaarhiivides, muuseumides, rahvaluulekogudes ja kohanimekogudes leiduvad teated Eesti arheoloogiliselt huvi pakkuvate paikade kohta. Arheoloogilise kohainfo andmebaasi, mida haldab kabineti tehnik Riina Juurik, arendatakse koostöös Muinsuskaitseametiga ning see on seotud mälestiste riikliku registriga.

Tartu Ülikooli arheoloogiakogud on teaduskogude staatuses samamoodi nagu TLÜ Ajaloo Instituudi arheoloogiakogud. Jooksvalt

rahastatakse kogusid Haridus- ja Teadusministeeriumist teaduskogudele eraldatavate summade raames, ent pikemas perspektiivis ei ole see parim lahendus: pikaajalist püsirahastust vajavaid kogusid rahastatakse üheaastaste eraldiste kaupa. Omaette, kaugema tuleviku ülesandeks jääb, kuidas siduda teaduskogude kohta loodud andmebaase Kultuuriministeeriumi süsteemis muuseumikogude kirjeldamiseks kasutatavate kultuuriväärtuste infosüsteemi (KVIS) ja muuseumide infosüsteemiga (MuIS): paikneb ju muuseumideski märkimisväärne hulk arheoloogilisi leide. Need infosüsteemid ei arvesta paraku arheologia spetsiifikat ja on arheoloogilise massmaterjali käsitlemisel ebaotstarbekad.

Tartu Ülikooli arheoloogiakogude mõte ja tähendus

Arheoloogia kujutab endast humanitaar- ja loodusteaduste kokku-puutealal paiknevat distsipliini, mille jaoks materiaalne külg on väga tähtis: ajalugu uuritakse ainelise minevikupärandi põhjal. Arheoloogiakogud on Tartu Ülikooli arheoloogilise teadustöö tähtis baas ja allikmaterjal: ilma kogude ja arhiivita pole arheoloogiline uurimistöö mõeldav. Eestis kehtiv traditsioon, et suurimad arheoloogiakogud on seotud kesksete uurimisasutustega, ulatub järjepidevalt tagasi 1920. aastate algusesse. Arheoloogiakogude vahetu seotus uurimisasutustega on ennast igati õigustanud ning taganud nii kollektsoonide säilivuse ja ligipääsu kui ka erialase hoolduse, käepärasuse ning hõlpsa ja paindliku kasutatavuse teadustöös.

Väga tähtis on kogude olemasolu ülikooli jaoks ka õppetöö eesmärke silmas pidades, s.t hea erialase väljaõppe andmiseks. Kogude olemasolu korral ei paikne tegev ja toimiv arheoloogiareaalsus – selle keskmes on aga paratamatult leiud ja muud kogudega seotud allikmaterjalid – üliõpilaste jaoks mitte kusagil ebamäärases kauguses, vaid käegakatsutavas igapäevases õpikeskkonnas. Osalemine leidude korrastamisel, konserveerimisel ja andmebaaside koostamisel on oluline osa ülikoolis saadavast erialasest väljaõppest: alates bakalaureuseõppest kuni doktoriõppeni. Seda ka siis, kui töö leidudega ei ole formaalse õppetöö osa, vaid omaette praktiline tegevus õppejõudude või kogenumate üliõpilaste juhendusel. Kraadiõppe puhul seos-

tub üliõpilaste töö sageli juba omaenda juhendatud välitöödel kogutud leidude korrastamise ja üleandmisega *alma mater*'i kogudesse. Sellisel viisil loodud side jääb kestma ka pärast ülikooli lõpetamist.

Kuna Tartus hoitava arheoloogiakollektsiooni vanemad osad on maapõuest päevavalgele toodud juba 18. sajandi lõpul ja 19. sajandil, on neil kogudel ka suur teadus- ja kultuurilooline väärtus. Vähetäh- tis pole kokkupuude reaalsete, mitte virtuaalsete ajaloo- ja kultuuriväärtustega ka tunnetuslikul tasandil. Kogude suur vanus ja pikk ajalugu aitavad ülikoolis erialasisesel tasandil hoida ja taasluua akadeemiliste traditsioonide vaimsust. Viimastel aastatel on, tugi- nedes paljuski kogude olemasolule, jõudsasti edenenud arheologia eriala populariseerimine.

Kogude olemasolu on andnud väga olulise panuse Tartu Üli- koolis viimastel kümnenditel toimunud kvalitatiivsesse ja kvanti- tatiivsesse hüppesse arheoloogilises teadus- ja arendustöös, noorte spetsialistide väljakoolitamisest ja eriala haardeulatuse ning võime- kuse laiendamisse. Võib väita, et Tartu Ülikooli arheologia viimas- te kümnendite edulugu pole seotud mitte ainult inimestega, vaid ka erialale nii olulise ainelise küljega, sealhulgas kogude ja arhiiviga, mis on hõlpsasti kasutatavad ja alati käepärast ning suurte tradit- sioonidega.